

ХУДОЖНЯ ІСТОРІОСОФІЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ: ВОЛОНТАРИСТСЬКО-ІРРАЦІОНАЛІСТСЬКИЙ ДИСКУРС (на матеріалі діалогу “Три хвилини”)

Аналізуються історіософські погляди Лесі Українки в контексті еволюції її світогляду та ідей доби, встановлюється прив'язаність письменниці до ідеалістичної філософії, яка головним двигуном світового поступу вважає людську пристрасть і силу духу.

Відомо, що ідейно Леся Українка часто відображала постулати соціал-демократії, іноді її навіть подають як одного з фундаторів соціал-демократизму в Україні. Водночас ще Дмитро Донцов чітко поставив тезу про ірраціоналістсько-волюнтаристські основи її світогляду як провісника націоналізму. Отже, існує суперечність. Де ж все-таки правда?

Гадаємо, що ця суперечність зумовлена особливостями епохи, в яку жила письменниця, а також специфікою ідейно-культурного дискурсу української нації, що перебувала тоді у стані несформованості, соціально-ментальної уцербності як нація політично невільна і культурно провінціалізована. Іншими словами, суспільні умови вимагали від української еліти орієнтуватися передусім на завдання демократичної та економічної революції, тобто уповати на теорії соціалізму різних гатунків - від анархізму до марксизму. Вся концепція визволення будувалася на ідеї поступового освітньо-правового піднесення плебсу і матеріального забезпечення його. Відтак двигуном Історії бачилася маса, об'єктом - соціальні умови, засобом - раціоналістичні теорії.

Однак Леся Українка була надто проникливим мислителем, тонким психологом, тому не могла не збагнути поверховості традиційних гасел Прогресу, не могла не звернутися до ідей ірраціоналістичної філософії, популярно репрезентованої тоді іменами А.Шопенгауера, Е.Гартмана, В.Дільтея, Ф.Ніцше, Т.Карлайла, Г.Ле Бона, В.Парето та ін. Ірраціоналістична історіософія основним двигуном Історії вважає сильну індивідуальність (героя, за Т.Карлайлем), об'єктом - людську психіку, душу, розбуджену пристрастю, засобом - напруженням волі, пробудження містичних переживань величі і героїки. Саме ці чинники національного поступу інтерпретує Д.Донцов у своєму трактаті “Націоналізм” (1926 р.), часто посиляючись на Лесю Українку. Саме цю проблематику ми подибуємо у яскравому осмисленні письменниці в діалозі “Три хвилини” та інших творах: “На руїнах”, “У катакомбах”, “Оргія”, “Боярина”, “Що дасть нам силу” і под.

Д.Донцов називав Лесю Українку “типовою постаттю Середньовіччя” [1:29], яка з'явилася на світ не у свій час, розійшлася з пануючими настроями доби. Її натура прагнула “Бога”, а не “релігії розуму”, “абсолютної моралі”, а не “математичних формул”, “великих пристрастей”, а не “поміркованості”, “гарту волі”, а не “соціальної упорядкованості” [1:29]. Д.Донцов перший розгледів той трагізм світовідчуття письменниці, справді кассандрівський трагізм, який був зроджений усвідомленням невідповідності наявних ідео-моральних засобів боротьби з реальними, “всєїсторичними” потребами самоствердження нації. “Цю тугу за тими часами, за тими людьми і характерами, за їх філософією життя, внесла Леся Українка до нашого письменства - внесла трагізм непохитної волі, непростяючого почуття, завзятої гордості воїна в рядах або мученика на хресті... Трагізм нації, поставленої долею в становище: перемогти або загинути” [2:20].

Отже, великою суперечністю Лесі Українки було те, що вона живучи у ліберально-позитивістську добу свого народу, у своїх статтях майже не артикулювала ідей ірраціоналістичної філософії, проте, як художник, інтуїтивно тяжіла до романтичної, містико-героїчної візії світу. В дусі волюнтаристської концепції історії вона завжди стверджує домінанту Духу над Матерією, Якості над Кількістю, елітарної Особистості над Юрбою, Шляхетності і Рицарського Пориву над Пристосуванством і Дріб'язковістю.

Діалог Лесі Українки “Три хвилини” є якраз яскравою ілюстрацією ірраціоналістично-волюнтаристського історіософського дискурсу. Концепція твору побудована на протиставленні двох світоглядів: раціоналістичного, або ліберального - Жірондист, - та містико-героїчного, волюнтаристського - Монтаньяр. Події відбуваються у сам розпал Великої французької революції, тобто десь у 1793 або 1794 році, потім через три роки. Як відомо, тоді революційно-плебейська, якобінська стихія повалила уряд жірондистів-лібералів і встановила диктатуру Комітету Громадського Порядку на чолі з Максиміліаном Робесп'єром. Диктатура монтаньярів (від французького слова “гора” - за назвою місць в залі Конвенту - парламенту) супроводжувалася терором передусім проти жірондистів, вона фактично ліквідувала політичну свободу. Так парадоксально Революція своїми результатами обернулася проти своїх цілей. Власне, проблемі розгадки цього парадоксу присвячений цей невеликий твір Лесі Українки.

Чому люди підтримали криваву диктатуру? Якими є закони психології мас? В чому сила і хто перемагає в Історії?

Центральною проблемою для двох головних героїв є: ідея, теорія (розум) чи емоція, воля (серце), двигач Історію? Обидва задивлені у майбутні світи, намагаються проектувати, кожен по-своєму, розвиток подій. Монта-

ньяр явно проникливіший, він збагнув уже всю циклічність Історії: вона повторюється основними своїми характеристиками, змінюються лише зовнішні форми. “О, тії Брути! Се ж і є те кодро, з якого Цезарі виходять потім!” [3:234] - у цих словах Монтаньяра звучить одночасно ствердження того, що дві антиномії - ідея республіки (“Брути”) та ідея монархії (“Цезарі”) - циклічно взаємозамінюються і взаємопороджують одна одну. Убивши в силу, кожен Брут стане Цезарем - натяк на диктатуру Робесп'єра. Тому: “Хто хоче бути республіканцем добрим, /хай гострить меч на Брута щонайперше” (Монтаньяр) [3:217]. Силу ж тої, чи іншої ідеї творить жертвність, пролита кров за неї, тому, за словами Жірондиста, які захоплено сприймає Монтаньяр, “Кров Цезаря проливши, Брут обмив / усе болото цезарських тріумфів” [3:218]. І навпаки: загибель Брута навіки освятила це ім'я в очах усіх поборників суспільної свободи і рівності: “... з Брута все болото / обмила кров, пролита при Філіппах, / а то б, либонь, вже не така чистенька / фігура ся в історії була” (Монтаньяр) [3:227].

До речі, у цитованому 12-томовому виданні творів Лесі Українки за ред. Є.Шаблювського (К., 1976) саме через нерозуміння історіософських поглядів письменниці допущено помилку у примітках, де слово “Філіппи” пояснюється як “іспанські королі епохи середньовіччя, які відзначалися особливою жорстокістю, запровадили інквізицію” [3:392]. Насправді ж Леся Українка у вищенаведеній фразі має на увазі селище Філіппи на Балканах, де Брут був розбитий цезаріанцями Антонієм і Октавіаном і героїчно загинув у 42 р. до Р.Х. Тобто, його “обмила” кров, пролита за ідею, а не цілком безвідносна до нього кров жертв іспанських королів.

Так само не прокоментованим у цьому виданні залишилося ім'я “madame Роллан”, про яку з іронією говорить Монтаньяр, що в разі смерті її оголосять святою [3:227]. Жанна-Марія Роллан де ла Платьер (1754 - 1793) - відома жірондистка, велика ідеалістка-демократка, страчена якобінцями. Їй належать знамениті слова: “О свободо, які злочини здійснюються від твого імені! ”.

“Кров” - у діалозі Лесі Українки ще означає велику пристрасть і силу духу людського, які вибухають в конкретні моменти Історії і тоді творять дива. Лише через “кров” - через жертви, шал відваги, фанатичну закоханість в ідеал (згадаймо Міріам з “Одержимої”) - народжуються епохи, нові релігії, героїчні звершення, підносяться народи (порівн. запал Тірци, що кличе юдеїв до повстання у драматичній поемі “На руїнах”). Тому немає значення, за що вмирають люди - за Республіку чи за Короля, - для Історії важливо лише, як вони вмирають: у вічність увійдуть, переможуть ті, що влили у свою боротьбу більше пристрасті. Зауваживши, що ще недавно король Людовік не означав нічого, його легко стратили революціонери, а тепер “імення се дива справдешні творить в Вандеї та в Бретані”, Монтаньяр каже: “Не в ідеї, мій пане, сила, а в самій крові” [3:227].

Тому і християнство виродилося в “церкви”, мов плями цвілі на сирій будові” (Монтаньяр) [3:221], бо люди втратили пристрасну віру, яка колись переповнювала їх серця. Тобто, навіть велика ідея Христа часом занепадала в Історії. Цим Монтаньяр заперечує тезу Жірондиста, що “Ідея - вічна” [3:221]. Монтаньяр каже: “... ні на мить не вірю, щоб ідея поборолла живую людську силу” [3:228].

Зрозумівши закони Історії, Монтаньяр зухвало відпускає ув'язненого Жірондиста на волю, не хоче пролити його крові, щоб не увіковічити його ідею. Цим він принижує свого противника, позбавляє його можливості героїчного чину - смерті. Саме це й стає причиною морального і духовного занепаду Жірондиста, який на волі, у Швейцарії, мучиться з усвідомлення, що в нього не вистачило сили духу померти за ідею. Він безнастанно тужить за атмосферою Революції: “Звичайний крамар там ставав героєм, / там невіглас робився геніальним, одна хвилина там давала більше, / ніж всі три роки, що прожив я тут” [3: 235]. Там “... змагався б я, боровся, поривався, / тремтів би за життя своє хвилеве, / але я жив би”, - переконаний він [3:236]. У атмосфері безпристрасності і спокою людина стає “могилярним каменем” - з гіркотою зізнається Жірондист. Останній його крок - це рішення повернутися до Франції, у вир боротьби.

Монтаньяр і такі, як він, є сильні і перемагають в Історії, бо знають: “Сила вродить повинна силу, а примари примарати зостануться” [3:229]. Вони, попри всі свої помилки і навіть злочини, як, наприклад, терор якобінців, здатні завжди підкорити і повести за собою маси, бо сповнені великої віри і ненависті до противника - ось історіософський висновок твору. Лише містика пориву, напруження волі, особиста суворая моральна відповідальність і відданість людей вирішують долю того чи іншого руху чи ідеї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Донцов Д. Поетка українського Рісорджіменту //Літературно-науковий вістник. - 1922. - Кн.1. - С.29.
2. Донцов Д. Поетка пророчиця (Леся Українка) //Донцов Д. Туга за героїчним. Постаті та ідеї літературної України. - Лондон: Видання СУМ, 1953. - С.20.
3. Леся Українка. Зібрання творів у дванадцяти томах. - К.: Наукова думка, 1976. - Т.3. - 395 с.

Матеріал надійшов до редакції 15.11.2000 р.

Баган О.Р. Художественная историософия Леси Украинки: волюнтаристско-иррационалистский дискурс (на материале диалога “Три минуты”).

Интерпретируются философские взгляды Леси Украинки на историю, где главными движущими принципами являются мистика переживаний, сила воли и моральная ответственность человека. Анализируются волюнта-

ристские особенности мировоззрения писательницы, что сближало ее с националистическими теориями того времени.

Bahan O.R. Lesya Ukraïnka's Artistic Historiosophy: Voluntary and Irrational Discourse.

The author presents Lesya Ukraïnka's philosophical views on history, where mysticism of emotional experience, will-power and moral responsibility of a human being remain as the main principles. Voluntary peculiarities of the writer's outlook close to the nationalist theories of that period of time are being analysed.